

Gh. Papuc, *Tomis I. Aprovizionarea cu apă a cetății Tomis în epoca romană și romană târzie*, Constanța, 2005, 145 p, 17 il.

Cartea d-lui Gh. Papuc tratează un subiect destul de puțin cunoscut în arheologia românească, nu doar pentru spațiul dobrogean, ci și pentru provincia Dacia. Grăitor în acest sens sunt numărul redus de articole și cărți referitoare la subiect.

Cartea cuprinde 145 pagini și 17 ilustrații alb-negru (desene, fotografii, hărți) și este structurată astfel: *Cuvânt înainte* (p. 5-11), *Introducere* (p. 11-15), Cap. I: *Despre geografia și hidrologia Dobrogei* (p. 15-21), Cap. II: *Apa la romani* (p. 21-38), Cap. III: *Romanii pe țărmul vest-pontic și la gurile Dunării* (p. 38-47), Cap. IV: *Tomis – metropola Pontului* (p. 47-65), Cap. V: *Apa la Tomis* (p. 65-70), Cap. VI: *Galeriile tomitane* (p. 70-82), Cap. VII: *Apeductul din Tomis* (p. 82-95), Cap. VIII: *Concluzii* (p. 95-99), *Rezumat, Abrevieri, Bibliografie, Ilustrații*.

În partea introductivă autorul atrage atenția asupra slabei dezvoltări al acestui domeniu de cercetare, iar discrepanța crește și mai mult dacă avem în vedere numărul mare de studii și articole, referitor la aceeași temă, publicate în Bulgaria. Concluzia este destul de îngrijorătoare, în Bulgaria subiectul începe să stârnească interes încă de la începutul sec. XX și rezultatele sunt notabile, în timp ce la noi unele tentative apar spre sfârșitul sec. XX și uneori doar ca parte în monografiile atotcuprinzătoare, fără o tratare separată.

Cap. I: *Despre geografia și hidrologia Dobrogei*. Ne oferă date interesante și foarte importante pentru o mai bună înțelegere a zonei și a condițiilor care au determinat o suplimentare a surselor de apă existente.

Cap. II: *Apa la romani*. Cuprinde elemente generale de tehnica aprovizionării / distribuției cu apă.

Probabil unor greșeli de tipar se datorează scrierea greșită a numelui unui personaj, Nonius Datus (în text Nenius Datus, p. 27), și a numelui unei localități, Saldae (în text Soldae).

Autorul se referă la sifoane în două contexte diferite, atunci când se referă la țevile de plumb (p. 26) sau atunci când se referă la apeductul din zidărie (p. 31). Însă din nici unul dintre cele două exemple nu reiese foarte clar ce este acela un sifon: „Inginerii antici n-au construit adevărate sifoane care să permită trecerea unei limite de înălțime fără a săpa un tunel, doar „sifoane inverse”, ce permiteau trecerea unei depresiuni când construirea unui pod era imposibilă” (p. 31).

În ceea ce privește tipurile de apeduct, sunt amintite doar cele la care face referire și Vitruvius. Blocurile de piatră nici măcar nu sunt menționate, or, astfel de conducte sunt atestate chiar în Dobrogea, la Histria. Ciudat este faptul că în bibliografie sunt amintite monografia Histriei sau articolul lui A. Avram – O. Bounegru, *Noi contribuții la problema apeductelor Histriei*, în SCIVA, 37, 1986, 3, p. 262-267, care fac referiri la acest tip de conductă. O altă omisiune ar fi aceea a conductelor de lemn. Chiar dacă în Dobrogea sau în Dacia încă nu au fost semnalate, nu ar trebui omise, întrucât este foarte posibil să fi fost folosite de către comunitățile sărace. Având în vedere numărul mare de piese nepublicate sau neidentificate din depozitele muzeelor, simpla semnalare a acestora ar fi foarte importantă.

Cap. III: *Romanii pe țărmul vest-pontic și la gurile Dunării* și Cap. IV: *Tomis – metropola Pontului*. Cele două capitole ne prezintă o istorie politică a Dobrogei, respectiv a orașului Tomis, la care se adaugă și situația arheologică. Dacă ținem seama de faptul că aceste părți se întind de-a lungul a 27 de pagini, iar partea referitoare la

aprovizionarea/distribuția cu apă la Tomis este tratată de-a lungul a 30 de pagini, se ridică întrebări referitor la concordanța dintre titlul lucrări și tematica discutată.

Cap. V: *Apa la Tomis*. Sunt luate în discuție posibilele surse de apă pentru aprovizionarea Tomisului, pornind de la relatările lui Ovidiu.

Cap. VI. *Galeriile tomitane*. Este prezentată pe larg polemica iscată de-a lungul timpului în legătură cu rețeaua de galerii subterane de pe teritoriul Tomisului. La întrebările anterioare, dacă avem de a face cu rețeaua de canalizare sau cu tuneluri cu caracter defensiv, autorul răspunde prin o a treia ipoteză, aceea că avem de a face cu instalații de aducțiune a apei.

În acest context sunt amintite două “blocuri de calcar perforate...nu pot fi probe ale existenței unei conducte antice”, descoperite în apropierea zidului de incintă. Întrebarea care se pune este legată de datarea pieselor. În evul mediu sau în epoca modernă nu sunt atestate, doar în cazul în care nu avem de a face cu re folosiri a unor piese de epocă romană. În schimb piesele greco-romane sunt bine documentate. Având în vedere că autorul nu amintește tipul acesta de conducte în capitolul referitor la problematica generală a aprovizionării/distribuției cu apă, probabil că nu a avut știre despre ele, deși sunt bine reprezentate la Histria.

Cap. VII: *Apeductul din Tomis*. Autorul ne rămâne dator din capitolul precedent cu demonstrarea unei afirmații, aceea că avem de a face cu un apeduct și nu cu galerii defensive sau cu canale de drenaj. Ne este prezentată doar situația strict arheologică a tronsoanelor de apeduct de zidărie sau conductele ceramice descoperite în interiorul sau în jurul orașului, fără a se face nici o legătură între acestea și galeriile amintite mai sus. La sfârșit chiar se încearcă să se realizeze o datare a apeductului, mai precis a galeriilor subterane, cândva în a doua jumătate a sec. II d. Chr.

Datarea unui apeduct este foarte dificilă în absența unor inscripții, iar simpla coroborare cu edificiul cu mozaic, probabil că nu este suficientă. Având în vedere importanța politică a orașului, precum și prezența mai timpurie a romanilor în Dobrogea față de Dacia, unde în cazul Coloniei Dacica Sarmizegetusa avem apeducte încă din primele faze de construcție a orașului, credem că limita cronologică ar putea fi coborâtă și mai mult. Doar dacă nu există alte contexte arheologice care să infirme acest lucru.

Cap. VIII: *Concluzii*. Capitolul acesta cuprinde mai degrabă niște concluzii generale referitoare la aprovizionarea cu apă, practic abia ultima frază încearcă să formuleze idei care au legătură cu titlul lucrării.

Autorul face câteva afirmații discutabile. Una este aceea că apeductul “este un monument tipic urban”, fără a exclude folosirea în mediul rural sau a unor *villae*, dar tot sub supravegherea orașului. O a doua este aceea că “Nu se cunosc apeducte care să fi deservit două centre urbane importante”.

Am răspunde că apeductul nu se adresează unor monumente (terme, teatre, amfiteatre, etc.), ci unor categorii de consumatori. Comunitățile sărace sau cele din lumea rurală chiar dacă nu beneficiază de cei trei mari consumatori de apă, pe care îi regăsim într-un mare oraș, nu înseamnă că nu-și puteau permite propriul apeduct. În Italia avem un particular care își permite construirea propriului apeduct, este adevărat că avea nevoie de o mare influență pentru a traversa teritoriile altor proprietari sau terenurile statului. În aceeași măsură, dacă nu cumva chiar mai mult, apeductele se adresează castrelor. Cazul britanic (G. R. Stephens, *Civic Aqueducts in Britain*, în *Britannia* XVI, 1985, p. 197-207) ne arată faptul că taberele militare erau mai bine dotate decât așezările civile. Ciudat este faptul că autorul chiar cuprinde acest titlu în bibliografia cărții.

În cel de-al doilea caz am aminti cazul Pompeiului, care se aprovizionează printr-o derivație de la apeductul Serinusus-lui. Or, și în acest caz autorul are cuprins în bibliografie un titlu care se referă la această problemă, este vorba despre E. B. Andersson, *Urban Water Supply in Pompeii and the Private Water Consumption*, în *Actes – Actas XIV Congreso Internacional de Arheologia Clasica*, Taragona, 1993, p. 29-31.

Câteva cuvinte ar fi de spus în ceea ce privește bibliografia folosită. Pe de o parte sunt folosite titluri cum ar fi C. Iconomu, *Opaițe greco-romane*, Constanța, 1967 sau Gh. Poenaru Bordea, R. Ocheșanu, *Contribuții la cunoașterea circulației monetare de bronz în sec. V p. Chr. la Tomis*, în *SCN*, 10, 1993 (1996), care nu doar că nu sunt folosite în aparatul critic al lucrării, dar nici nu se poate observa vreo legătură cu tematica cărții.

Pe de altă parte, bibliografia pare a pune în valoare mai degrabă istoria politică și arheologia dobrogeană decât problematica aprovizionării/distribuției cu apă. Totuși, pe lângă articolele lui G. R. Stephens și E. B. Andersson menționate mai sus, ar mai fi de amintit câteva titluri cum ar fi: P. Aupert, *Le Nymphée de Tipasa et les nymphées et „Septizonia” nord-africains*, Roma, 1974; R. T. Kastenbein, C. H. Beck, *Antike Wasserkultur*, München, 1990; J. Burdy, *Lyon-Lugdunum et ses 4 aqueducs*, în *Dossiers* 38, 1979; A. Cserni, *Az asófehértmegyei történelmi régészeti és természettudomány egylet*, Gyulafehérvár, vol I, 1891; W. Eck, *Die Wasserversorgung im römischen Reich*, în *Die Wasserversorgung II*; H. Fahlbusch, *Elemente griechischer und römischer Wasserversorgungsanlagen*, în *Die Wasserversorgung II*; G. Garbrecht, *L'alimentation en eau de Pergame*, în *Dossiers* 38, 1979; H. O. Lamprecht, *Bau und Materialtechnik bei antiken Wasserversorgungsanlagen*, în *Die Wasserversorgung III*; ***, *Die Wasserversorgung Antiker Städte*, Mainz am Rhein, vol II, 1991, vol III, 1994, etc. Ciudat este însă faptul că tocmai aceste mai puține titluri care se referă strict la tema lucrării nu se regăsesc în notele de subsol.

Aș mai aminti faptul că în urmă cu câțiva ani a apărut cartea G. Băeștean, *Apa la romani*, Napoca Star, Cluj, 2003, care tratează o tematică legată de aprovizionarea / distribuția cu apă în Imperiul Roman și în provincia Dacia. A fost editată într-o colecție adresată copiilor, motiv pentru care nu a beneficiat de un aparat critic, însă are o bibliografie selectivă. Se ridică unele semne de întrebare asupra unor asemănări sau coincidențe. Din volumul colectiv ***, *Die Wasserversorgung Antiker Städte*, Mainz am Rhein, vol II, 1991, vol III, 1994 sunt folosite aceleași părți, respectiv II și III. Dintr-o greșală de tipar în cartea apărută la Cluj numele lui E. B. Andersson a fost transformat în Andersen, iar articolul lui H. O. Lamprecht, *Bau und Materialtechnik bei antiken Wasserversorgungsanlagen*, apare în *Die Wasserversorgung II* în loc de *Die Wasserversorgung III*. În mod cu totul ciudat aceste greșeli se regăsesc și în cartea apărută la Constanța doi ani mai târziu.

Cu excepția notei 59 de la p. 45 în care apare un G. Brăiștean, *Op. Cit.* (în ciuda încercărilor nu am reușit să aflăm care este *Op. Cit.*), nu am găsit nici o referire la cartea amintită mai sus. Poate că cel de-al doilea capitol se intitulează „*Apa la romani*” este o simplă coincidență, însă repetarea unor greșeli este mai greu de admis.

În concluzie putem să afirmăm că necesitatea unor astfel de lucrări este foarte importantă, dar o carte care tratează tema prezentă în titlu în aproape un sfert din paginile sale nu ne va ajuta nici să acoperim un gol important din istoriografia noastră, nici să ajungem din urmă vecinii noștri.

Gică Băeștean